

Etiënne Thomassen &
Rino Jans

Particulier natuurbeheer en bos

Eenderde van het Nederlandse bos is in bezit van particuliere eigenaren (Dirkse et al., 2003): een sterk gemêleerde groep beheerders met zeer verschillende eigendommen en beheerpercepties.

De natuurkwaliteit van deze bossen is, naast de geschiedenis en groeiplaats, afhankelijk van de visie en beheermaatregelen van die beheerders.

In het bos wordt natuurkwaliteit veelal gemeten aan de hand van structuurkenmerken van het bos. Horizontale en verticale structuur zijn belangrijk: respectievelijk de afwisseling van verschillende bosontwikkelingsfasen naast elkaar (van open plek tot gesloten bos) en de gelaagdheid onder elkaar (kruidlaag, struiklaag, boomlaag). De aftakelingsfase is voor de biodiversiteit van bijzonder belang vanwege de grote voorraad dood hout in deze fase. Dood hout is van levensbelang als substraat waar veel schimmels, mossen en insecten op, in en van leven. Daarmee komt een hele keten op gang met spechten en vleermuizen die hiervan weer afhankelijk zijn. Daarnaast is een substantieel aandeel van verschillende inheemse boom- en struiksoorten van belang, omdat andere inheemse plant- en diersoorten hiervan afhankelijk zijn. Bij beheer gericht op natuurwaarden wordt met name op deze kenmerken gestuurd: inheemsheid, meniging, dood hout en structuur. Veel particuliere bouseigenaren bezitten kleine, nauwelijks of niet beheerde bosjes niet groter dan enkele hectares; sommigen zijn niet eens op de hoogte van de ligging van hun bos.

Waardevol liggend dood hout in een oud Grove dennenbos. Hier dankzij windworp met kluit. Op de achtergrond Rododendron (*Rhododendron ponticum*), een struiksoort die vaker is toegepast ter verfraaiing van landgoederen (foto: Etiënne Thomassen).

Een grootschalig verjongingsgat breekt een anders eenvormig bos.

Hier bedoeld als tijdelijke open plek gericht op een nieuwe bosgeneratie. De bodem is bewerkt om verjonging van Grove den (*Pinus sylvestris*) te stimuleren. Grote gaten zorgen voor andere milieuomstandigheden en totdat het bos enkele jaren later in sluiting komt profiteren bijvoorbeeld de Nachtzwaluw (*Caprimulgus europaeus*), Geelgors (*Emberiza citrinella*) en Bosmieren (*Formica rufa* en *Formica polyctena*). Bloemrijke planten van kaalkapvegetaties als Wilgenroosje (*Chamerion angustifolium*) en Vingerhoedskruid (*Digitalis purpurea*) blijven vaak achterwege; hier wordt de kruidlaag gedomineerd door Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*) (foto: Étienne Thomassen).

Eigenaren met meer dan enkele hectares bos zijn meestal meer betrokken bij hun eigendom. Het bezit is vaak al generaties in de familie, en dat moet zo blijven. Instandhouding van het bos en behoud als familiebezit is dan al snel de belangrijkste beheerdoelstelling. Het bos moet een financiële bijdrage leveren om de beheerkosten van het bezit te dekken. Productie van hout is daarom meestal een doel in het bosbeheer. Maar de laatste decennia is ook bij particulieren de aandacht voor natuurwaarden sterk gestegen.

Maatschappelijke ontwikkelingen

Particuliere landgoedeigenaren zijn de eersten geweest die zich in praktijk met natuurbescherming in Nederland hebben beziggehouden. Later, in 1905, werd Natuurmonumenten opgericht; ongetwijfeld de bekendste particuliere natuurbeschermers, gericht op aankoop en bescherming van waardevolle natuurgebieden in Nederland. Veel andere particulieren waren in die tijd voornamelijk gericht op de ontginning van woeste grond. In dit artikel wordt Natuurmonumenten verder gerekend tot de terreinbeherende organisaties en niet tot de particuliere landgoed- of boseigenaar en wordt gekeken naar de ontwikkelingen bij deze laatste groep particulieren. Het ontginnen van de woeste grond door particulieren was gericht op het in produc-

tie nemen van die gronden, voor landbouw of bosbouw. Daarnaast was de ontwikkeling van natuurschoon een belangrijke doelstelling.

Het kaalkapbedrijf was in die tijd de normale beheermethodiek voor het Nederlandse bos; ook bij de particulieren. Dit makkelijk te begrijpen systeem stelt ook de niet-professionele beheerder in staat om duurzaam te beheren volgens de traditionele bosbouwkundige betekenis van dit begrip (behoud van bos en houtvoorraad bij constant productieniveau).

Stormen in 1972 en '73 hebben Nederlandse bosbeheerders de eerste aanzet gegeven om over hun beheermethodiek na te denken. Het rationeel beheerde bos werd traditioneel vooral verjongd door kaalkap en aanplant. Waren deze gelijkjarige en ongemengde opstanden niet te instabiel en te risicovol? Te vatbaar voor brand, insectenplagen en wind?

In 1977 doet de Werkgroep Kritisch Bosbeheer van zich spreken. Deze stichting ageert tegen de heersende beheermethoden en pleit voor ecologisch en natuurlijk bosbeheer. Begin 1982 ontstaat uit de Werkgroep de Stichting Kritisch Bosbeheer (SKB) met als hoofddoelstelling 'Het drastisch terugdringen van de hoge graad van onnatuurlijkheid in een groot deel van de Nederlandse bossen en overige natuurgebieden, en het bevorderen van het inheemse karakter, waarbij het menselijk

ingrijpen uiteindelijk zoveel mogelijk achterwege wordt gelaten.' Ondanks de initiele brede scepsis tegen deze stichting is de invloed van SKB groot. Stichting Kritisch Bosbeheer agendeerde onder meer de inzet van grazers in bosgebieden en wees nadrukkelijk op de waarde van dood hout voor de biodiversiteit.

Door de maatschappelijke druk en problemen met het kaalkapsysteem werd kleinschalig, natuurvolgend bosbeheer belangrijker. Door in te spelen op natuurlijke processen worden kosten bespaard en ontstaat vanzelf een gemengder natuurlijker bos, dat dankzij haar diversiteit stabiel en flexibel is. In 1990 werd de Nederlandse Pro Silva opgericht. Deze vereniging voor natuurgericht bosbeheer verspreidt met excursies onder vakgenoten praktijkkennis over onder meer natuurlijke verjonging. Gelijktijdig wint het beheerconcept 'Geïntegreerd Bosbeheer' fors terrein. Deze systematiek is al sinds de jaren tachtig in ontwikkeling en omarmt ook de ideeën van natuurgericht bosbeheer; belangrijkste verschil met Pro Silva is de expliciete meervoudige functievervulling op perceelsniveau. Bosbeleving, natuurbeheer en houtproductie krijgen in iedere opstand aandacht.

Particulieren laten zich echter niet snel van de wijs brengen door trends bij de professionele bosbeheerders en staan sceptisch tegenover de vernieuwingen. Tot in de

jaren negentig blijft kaalkapbeheer de belangrijkste beheervorm. De echte veranderingen worden in gang gezet door wijzigingen in het subsidielandschap.

Subsidies verhogen de natuurwaarde

Met de afschaffing van de herplantsubsidie in 1994 wordt eigenlijk ook het kaalkapsysteem afgeschaft. Vlaktegewijze aanplant zonder subsidie blijkt te duur. Vervolgens krijgt vanaf 1995 Geïntegreerd Bosbeheer in verschillende provincies een fors duwtje in de rug. Door gesubsidieerde beheerplannen, werkplannen en professioneel beheeradvies worden particulieren geholpen de overstap te maken naar deze kleinschalige natuurvolgende beheervorm.

Twee andere regelingen ondersteunen deze ontwikkeling. De regeling 'Effectgerichte Maatregelen' (EGM) subsidieert de uitvoering van toekomstbomendunning en structuurdunning, waardoor beheerders kennismaken met beheermethoden die passen bij natuurgericht bosbeheer en zorgen voor meer variatie. De andere regeling is de 'Subsidieregeling Natuurbeheer', geïntroduceerd in 2000. Opgaand bos wordt hier in drie pakketten ingedeeld: basispakket bos (fl. 100/ha), pluspakket bos

met verhoogde natuurwaarde (fl. 137/ha) en natuurbos (fl. 152/ha). Voor beide pluspakketten moest het bos voldoen aan eisen aan het aandeel gemengd bos, inheemse boomsoorten en dood hout (minimaal drie dode bomen met een stam dikker dan 30 cm per hectare). Vooral het pakket 'Bos met verhoogde natuurwaarde' heeft bijgedragen aan de acceptatie van dikke dode bomen in het bos. Dit pakket sloot naadloos aan bij de ideeën van Geïntegreerd Bosbeheer, waardoor plotseling de reflex om dood hout bij de dunning te verwijderen omsloeg in het ringen van dikke bomen om extra natuurwaarden te creëren en aan het pakket te voldoen.

Gedragscode

Belangrijk voor de natuurwaarde in bossen is zonder twijfel ook de invoering van de Flora- en Faunawet en de gedragscode Bosbeheer. Voorafgaand aan houtoogst worden te dunnen en kappen opstanden gecontroleerd op holen- en nestbomen, mierenhopen, burchten enz. Deze worden zo nodig gemarkeerd en gespaard tijdens de oogstwerkzaamheden. De schoontijd van 15 maart tot 15 juli, waarin alleen in ongemengde naald- en populierenbossen

mag worden gezaagd, wordt in de praktijk vaak strenger toegepast. Zo wordt tijdens het broedseizoen nauwelijks meer in het bos gewerkt.

Particulier bosbeheer

Particuliere beseigenaren hebben inmiddels ook het concept van Geïntegreerd Bosbeheer omarmd. De provinciale stimuleringsubsidies en de beheer en herstel (EGM) subsidies hebben hier wezenlijk aan bijgedragen. Het werd immers ook financieel interessant om de nieuwe nog onbewezen methoden te proberen. De lage houtprijzen in de eerste jaren maakten het pluspakket 'Bos met verhoogde natuurwaarde' ook echt interessant. Het ringen van drie bomen dikker dan 30 cm op borsthoogte (dbh) leverde vaak meer op aan subsidie dan wat deze bomen op konden leveren bij een houtverkoop.

Een beperkt deel van de particulieren heeft uit overtuiging gekozen voor natuurbos; uit eigen overtuiging van het belang van biodiversiteit en natuurlijkheid, vanwege de hogere subsidies en toegang tot de subsidie voor kwaliteitsverbetering (kwaliteitsimpuls) en soms mede omdat het past in het businessplan voor het landgoed als geheel. Meestal gaat het natuurlijk om een combinatie van die redenen. Bij deze groep zal ongetwijfeld de index van de 'Subsidieregeling Natuur en Landschapsbeheer' (SNL) een belangrijke tool zijn om te beslissen of en wanneer beheermaatregelen nodig zijn in het bos. Bij de SNL beheersubsidie is het met name van belang om in stand te houden wat er al is en binnen de omschreven afbakening te blijven. In geval van een bos met productie, moet het bos alleen bos blijven. De belangrijkste voorschriften voor de natuurbostypen zijn een maximum oppervlaktepercentage van 20% gedomineerd door uitheemse boomsoorten en een maximering van het oogstniveau op 20% van de bijgroei voor 80% van de oppervlakte. Op de overige 20% van een beheerseenheden mag in principe kaalslag plaatsvinden, om zo bijvoorbeeld omvormingsbeheer mogelijk te maken.

De lijst met inheemse boomsoorten is met ingang van de SNL fors uitgebreid. Europese soorten die veelvuldig voorkomen in Nederland zijn vanaf nu ook inheems. Dat betekent met name dat bossen gedomineerd door Corsicaanse den (*Pinus nigra* subsp. *laricio*), Zeeden (*Pinus pinaster*) en Oostenrijkse den (*Pinus nigra* subsp. *nigra*) ook onder het natuurbostype

Een gemengd bos met Douglasspar (*Pseudotsuga menziesii*), Beuk (*Fagus sylvatica*) en Japanse lariks (*Larix kaempferi*). Op de voorgrond een klein verjongingsgat dat moet zorgen voor kleinschalige structuur en een nieuwe generatie van de aanwezige waardevolle boomsoorten (foto: Etiënne Thomassen).

Dennen-, eiken- en beukenbos mogen worden geschaard.

De SNL stelt geen eisen aan het aandeel dood hout. Door de maximering van het oogstniveau zal dit op termijn natuurlijk vanzelf ontstaan. Gezien de afwezigheid van een geldelijke 'Return On Investment' bij het actief creëren van dood hout zal naar verwachting alleen een kleine bevolgen groep dit blijven doen.

Kwaliteit

Het kwaliteitsniveau van het beheer bij particulieren is sterk verschillend. Zoals omschreven in het artikel van Jans elders in dit nummer, hebben particuliere eigenaren meestal geen bosbouwkundige opleiding gevolgd. Grotere landgoederen hadden vroeger nog wel een bosbaas, die vaak een MBO-opleiding genoten had. Maar inmiddels zijn die grotendeels weg-bezuinigd.

Daarmee zijn er grofweg twee groepen ontstaan: een groep die het beheer laat voor wat het is en feitelijk op niets-doen beheer is overgestapt en een tweede groep die het beheer heeft uitbesteed aan een andere organisatie of zelf voldoende kennis en ervaring heeft om dit te kunnen doen. Het beheer van groep 1 lijkt het meest op bosreservaatbeheer, terwijl het beheer van groep 2 op gelijk niveau met de grotere terreinbeherende organisaties staat.

Maatregelen en resultaten

Veel particulier bos ziet er ongeveer hetzelfde uit als al het andere bos in Nederland. Gemiddeld genomen zal het meer het karakter hebben van een multifunctioneel bos met productiefunctie en zijn de kenmerken van ontginningsbos nog beter herkenbaar. Het rigoureuze omvormen van een bos past minder goed bij deze eigendoms categorie. Het harde werk van je ouders terugdraaien of volledig te niet doen is niet altijd even logisch, zeker niet als je het zelf nog gezien hebt. Het beheer is daardoor minder schoksgewijs en meer traditioneel.

Bestrijding van exoten wordt bij veel particulieren gericht en secuur aangepakt. In veel gevallen wel slechts gericht op één boomsoort: Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*). Dood hout is over het algemeen beperkt aanwezig. Analooq met de rest van het Nederlandse bos neemt ook de verspreiding van loofhout toe, zeker onder het kronendak in de struiklaag. Een hoge wilddruk is de belangrijkste opponent in dit natuurlijke proces, en soms een

toenemende verspreiding van uitheems donker naaldhout. Gezien de rentabiliteit van Douglasspar (*Pseudotsuga menziesii*) en Thuja (*Thuja spec.*) hebben particulieren deze nooit vogelvrij verklaard. En opnieuw net als in andere Nederlandse bossen, wordt het bos gedomineerd door bos in de boomfase: de fase waarin nog slechts zeer beperkte hoogtegroeï is, de bomen volwassen zijn, maar nog lang niet aftakelen. Met de opkomst van Geïntegreerd Bosbeheer is afgestapt van vlaktegewijs verjongen en kwam het idee op van 'eeuwig blijven dunnen', met als doel meer verticale bosstructuur en uiteindelijk ook bosverjonging door de kap van grote bomen. Pas de laatste paar jaar dringt het besef door dat dit in ons huidige bos leidt tot eenvormigheid. Door weer wat grootschaliger groepsgewijs te gaan verjongen kan deze eenvormigheid worden verbroken ten behoeve van stamtalrijke bosverjonging voor de productie van hout en meer open en jonge fase ten behoeve van natuurwaarden. In het algemeen hebben particulieren minder hard doorgedund, maar ook nog minder gericht verjongd.

Gegevens die een vergelijking van particulier bos met andere eigenaarcategorieën mogelijk maakt, zijn nauwelijks beschikbaar. Dankzij HOSP (Houtoogst Statistiek en Prognose oogstbaar hout) statistieken is enige vergelijking wel mogelijk, maar gegevens stammen uit de periode 1984-1999. Het voorraadaandeel inheemse boomsoorten was bij alle eigenaarcategorieën in die periode niet noemenswaardig gewijzigd en lag met 65% voor particulieren slechts één procentpunt onder het gemiddelde voor het Nederlandse bos. Het voorraadaandeel dikke inheemse bomen (>40cm dbh) lag bij particulieren (65%) hoger dan gemiddeld (60%). De absolute hoeveelheid dood eikenhout per hectare lag in particulier bos steeds op of iets boven het gemiddelde. Er was in die periode bij alle eigenaarcategorieën sprake van een stijging in de hoeveelheid dood eikenhout per hectare, maar deze wordt voor die periode grotendeels toegeschreven aan verminderde vitaliteit van de eik (*Quercus spec.*) (Schoonderwoerd & Daamen, 2000).

Een nieuwe subsidieregeling

In 2010 is de naar de provincies gedecentraliseerde Provinciale Subsidieregeling Natuurbeheer (PSN) vervangen door de Subsidieregeling Natuur en Landschapsbeheer (SNL). De nieuwe regeling krijgt

een index van beheertypen met een daaraan gekoppelde kostprijsberekening per hectare. Het multifunctionele bos komt er bekaaid vanaf: eventuele oogstinkomsten voor de nieuwe beheertypen voor 'bos met productie' worden alvast van de beheerkosten afgetrokken. In het eerste jaar wordt de subsidie op € 9,48 per hectare gesteld (84% van de kostprijs) voor 'droog bos met productie'. De index is de laatste drie jaar niet gecorrigeerd voor inflatie, maar door de bezuinigingen op natuurbeheer is de subsidie wel gedaald naar 75% van de kostprijs voor 2012.

Een vervanger voor het 'bos met verhoogde natuurwaarde' is er in de nieuwe regeling niet. Er is alleen nog maar natuurbos of bos met productie. Het subsidiebedrag voor natuurbos varieert tussen € 22,16 (Hoog- en laagveenbos) en € 81,63 (Dennen-, eiken- en beukenbos) per hectare afhankelijk van het beheertype. Voor bos met productie is het subsidiebedrag € 7,81 per hectare. Voor dit lage bedrag zullen nog maar weinig mensen actief aan natuurwaarde gaan werken en voor veel kleine eigenaren is aanvragen amper de moeite waard. Zo kan een groot deel van de overheidsinvestering in dood hout, inheemsheid en menging weer verloren gaan.

Typisch beeld van een stevig doorgedund Grove dennenbos. De struiklaag heeft zich dankzij het open kronendak sterk kunnen ontwikkelen en bestaat uit Vuilboom (*Rhamnus frangula*), Wilde lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), Amerikaanse vogelkers (*Prunus serotina*) met af en toe Zomereik (*Quercus robur*) en Ruwe berk (*Betula pendula*). Een sterke verbetering voor de natuurwaarde, maar wel ten koste van de productiefunctie (foto: Etiënne Thomassen).

Trends in de praktijk

Een opvallende trend in de bosbeheerpraktijk is een lossere interpretatie van de term Geïntegreerd Bosbeheer. Waar de definitie in het boek Geïntegreerd Bosbeheer (van der Jagt et al., 2000) duidelijk spreekt over het op opstandniveau combineren van alle functies, wordt tegenwoordig weer versterkt voor één functie gekozen, soms Gedifferentieerd Bosbeheer genoemd (Buiting & Roest, 2008). Het maken van duidelijke keuzes maakt het bereiken van een hogere kwaliteit voor een bepaalde functie mogelijk.

Een ander leerpunt uit het afgelopen twee decennia natuurvolgend bosbeheer is de geleidelijke herwaardering van grotere verjongingsgaten of tijdelijke open plekken. Schoonderwoerd & Dolstra (2009) wijzen op de ecologische meerwaarde van groot-schaligere groepenkap en de afhankelijkheid van verschillende soortgroepen van de milieuomstandigheden na kaalkap. Groot-schaliger ingrijpen is ook voordelig voor verjonging van pioniersoorten en levert economische (schaal-)voordelen op. Omdat veel particuliere eigenaren met

'bos met productie' bijzonder sterk achteruitgaan in beheersubsidie, is een heroverweging van het beheer nodig. Tot op heden is er in het bos geld geïnvesteerd in dood hout en vooral in exotenbestrijding. Eigenaren van 'bos met productie' gaan zó sterk terug in beheerbijdrage dat ze waarschijnlijk hun exotenstrategie zullen herzien. Vlaktedekkende bestrijding gericht op uitroeiing van soorten als Amerikaanse vogelkers wordt onbetaalbaar. Gezien de daling in subsidiebijdrage wordt ook getracht de inkomstenkant van de begroting te verbeteren. De interesse van boseigenaren in houtteelt en kwaliteits-hout neemt snel toe. Houtprijzen zijn ook sterk verbeterd ten opzichte van tien jaar geleden. Algemeen wordt dit nu gezien als een belangrijke en duurzame inkomstenbron, onafhankelijk van een wispelturige overheid. Door de houtproductiefunctie serieuzer te nemen kan deze inkomstestroom ook voor de toekomst behouden blijven en zeker ook worden versterkt. Bij goed beheer blijft er geld over om elders op het eigendom te investeren in natuurwaarden.

Literatuur

- Buiting, R. & E. Roest, 2008.** Van Geïntegreerd naar gedifferentieerd bosbeheer. Stichting IJsselandschap.
- Jagt, J.L. van der, J.M. Paasman, L.A.S. Klingen, M.R. Houtzagers & C.J.F. Konings, 2000.** Geïntegreerd bosbeheer. Praktijk en achtergronden. Rapport Expertisecentrum LNV nr. 50, Wageningen.
- Schoonderwoerd, H. & W.P. Daamen, 2000.** Aspecten van bos en bosbeheer in Nederland: Resultaten Houtoogststatistiek 1995-1999. HOSP Bosdata nr 4. Stichting Bosdata, Wageningen.
- Schoonderwoerd, H. & F. Dolstra, 2009.** Over de schaal van bosbeheer en het niveau van planning. Rapport DKI nr 2009/122, Directie Kennis en Innovatie, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ede.

Summary

Private nature management and forest

Private forest owners in The Netherlands own a third of the Dutch forest. Private owners are a very diverse category regarding their management, but they share a common interest in preserving their property and keeping it within the family. Traditionally they have managed these forests for profit and their own leisure, with their own ideas, which has resulted in some of the most interesting estates in the country. Wood production is an integral part of the forest management for most owners, as it is – besides subsidies – the only source of income from the forest, which can be used to cover costs.

In the last few decades interest in natural values is on the rise and principles of nature oriented forestry have been adopted by most owners. Indigenous tree species cover and dead wood have increased in privately owned forests, partly due to government grants. A further increase of natural values in the forests is expected, but this trend might be negatively affected by changes in subsidies and the rise of timber prices in the last few years. However the increase in timber prices can also be used to negate the influence of dwindling subsidies and allow for some investments in biodiversity within privately owned forests.

Ir. E.A.H. Thomassen
Bosgroep Zuid Nederland
Postbus 106, 5660 AC Geldrop
e.thomassen@bosgroepen.nl

Ir. M.F.F.W. Jans
Unie van Bosgroepen
Postbus 8187, 6710 AD Ede
r.jans@bosgroepen.nl